Colloquium 2(62)/2026
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: http://doi.org/10.34813/19coll2026

REPUBLIKANIN NIEDOSKONAŁY. MYŚL POLITYCZNA JOHNA MILTONA WYRAŻONA W *THE TENURE OF KINGS AND MAGISTRATES*

Republicanism and its limits in John Milton's *The Tenure of Kings and Magistrates*

Lucyna Chmielewska
Uniwersytet Łódzki
e-mail: lucychmielewska@uni.lodz.pl
ORCID 0000-0003-0715-550X

Streszczenie

Artykuł analizuje myśl polityczną Johna Miltona wyrażoną w traktacie *The Tenure of Kings and Magistrates* (1649), powstałym w czasie sporów o prawowitość władzy królewskiej po egzekucji Karola I. Milton sformułował w nim koncepcję władzy powierniczej, wywiedzionej z umowy. Kluczową ideą jego rozważań jest pierwotna wolność indywidualna, zakorzeniona w antropologii *imago Dei* i teologii protestanckiej. W swej refleksji Milton łączył klasyczny republikanizm z protestanckim indywidualizmem, co nadaje jego myśli cech protoliberalnych.

Słowa kluczowe: republikanizm, protoliberalizm, wolność indywidualna, myśl reformacyjna, *imago Dei*.

Abstract

The study examines John Milton's political thought as expressed in *The Tenure of Kings and Magistrates* (1649), written during the debates over the legitimacy of royal authority following the execution of Charles I. In this treatise, Milton formulates a trust theory of government, according to which political authority originates from a covenant and resides ultimately in the people. The key idea underlying his argument is the notion of human freedom in the context of *imago Dei* and in Protestant theology. In his reflection, Milton combines republicanism with Protestant individualism, which gives his political thought a proto-liberal character.

Keywords: republicanism, proto-liberalism, human freedom, reformation thought, *imago Dei*.

Wstęp

John Milton (1608–1674) zasłynął jako autor *Raju utraconego* (1667), poematu napisanego u schyłku życia, który stanowił ukoronowanie jego poetyckiego geniuszu. W polskim piśmiennictwie Milton jest mniej znany ze swojej działalności politycznej. Choć na pewien czas zawiesił twórczość poetycką, aby poświęcić się polityce, jego

zaangażowanie w sprawy publiczne nie było wówczas niczym wyjątkowym. Podobną aktywność polityczną wykazywali inni poeci, jak Andrew Marvell, John Dryden czy William Davenant (Zwicker, 1993, s. 13). W Anglii trwała wówczas wojna domowa pomiędzy rojalistami, broniącymi dominującej pozycji króla, a zwolennikami suwerenności parlamentu (Tulejski, 2017, s. 116). Traktat *The Tenure of Kings and Magistrates* ukazał się 13 lutego 1649 roku, dwa tygodnie po egzekucji króla Karola I. Miał na celu usprawiedliwienie dokonanego królobójstwa i dowiedzenie prawomocności nowo powstającej republiki (1649–1660). Milton nie był szerzej znany. Dzięki *The Tenure…*, który był jednym z najważniejszych jego tekstów politycznych, stał się wpływowym pisarzem politycznym okresu interregnum (1649–1660). Napisany dla doraźnych celów traktat jest mocno osadzony w kontekście społeczno-politycznym, w sensie ideowym złożony i pozbawiony precyzji pojęciowej, co utrudnia analizę tekstu i przysparza trudności interpretacyjnych. W Anglii pierwszej połowy XVII wieku klasyczny republikanizm był najważniejszą teorią, służącą zakwestionowaniu niezbędności władzy królewskiej, jednak w ferworze sporów politycznych okazywała się ona niewystarczająca, co więcej – mogła dostarczyć argumentów na poparcie racji obrońców straconego króla i oponentów nowo powstającej republiki. Konieczny stawał się nowy rodzaj racjonalizacji – odrzucającej angielską historię i tradycję na rzecz rozumu, prawa natury i Objawienia – która uprawomocniłaby nowy porządek polityczny. Kluczowa w tej argumentacji stawała się koncepcja wolności indywidualnej i pierwotny, przedpolityczny status ludzi jako istot wolnych, z którego Milton wywodził ich uprawnienie do utworzenia wspólnoty politycznej, zmiany władzy, czy do oporu przeciw tyranowi, dostarczając tym samym uzasadnienia dla radykalnych działań obozu politycznego, z którym się identyfikował, i koncepcji władzy powierniczej (*trust theory*).

W poszukiwaniu nowych racjonalizacji

W sierpniu 1648 roku zakończył się drugi etap angielskiej wojny domowej pomiędzy rojalistami a zwolennikami parlamentu. Zwyciężyła koalicja parlamentarna, jednak jedność obrońców parlamentu, utrzymywana dotąd mobilizacją wojenną, zaczęła się kruszyć. Osiągnięcie zgody w kwestii tego, kto powinien rządzić i jaki powinien być charakter tej władzy, stawało się niemożliwe. Parlamentarna większość, którą tworzyli prezbiterianie, dążyła do kompromisu z królem, opowiadając się za ograniczeniem jego władzy, ale nie za jej zniesieniem, pragnąc zachowania monarchii, opartej na współpracy króla z parlamentem, czyli formy ustroju mieszanego. W tym kontekście warto wspomnieć o dokumencie opublikowanym przez Karola w 1642 roku *His Majesty's Answer to the Nineteen Propositions of Both Houses of Parlament,* mówiącym, że władza w Anglii przysługuje trzem stanom – królowi, arystokracji i ludowi, i że przetrwanie ustroju zależy od utrzymywania pomiędzy nimi równowagi (Pocock, 2023, s. 417). Przeciwne prezbiteriańskiej ugodowości było dowództwo parlamentarnej Armii

Nowego Wzoru (New Model Army), utworzonej przez Parlament w 1645 roku z dominującą rolą Oliviera Cromwella. Armia ta, znacznie bardziej radykalna w swej polityce niż parlament, domagała się postawienia króla przed sądem. W dniu 6 grudnia 1648 roku dokonała przewrotu (tzw. Pride's Purge), usuwając z Izby Gmin ugodowo nastawionych prezbiterian i doprowadzając do powstania tzw. Parlamentu Kadłubowego (Rump Parliament), bardziej podatnego na jej wpływy. Otworzyło to drogę do postawienia Karola przed sądem, czemu sprzeciwiali się nie tylko rojaliści i prezbiterianie, ale nawet lewellerzy, uchodzący za radykałów, także należący do parlamentarnej koalicji (Milton, b.d.).

Milton – którego poglądy sytuowały go blisko independentów (radykalne skrzydło purytanizmu) broniących wolności religijnej przeciw prezbiterianom akceptującym kontrolę państwa nad Kościołem, a w sferze politycznej popierających działania Armii – pragnąc zdyskredytować prezbiterian, twierdził, że zdradzili oni własne dziedzictwo, porzucając wyznawaną na początku wojny teorię oporu wobec tyranii, stworzoną przez szesnastowiecznych myślicieli i reformatorów – George'a Buchanana, Jana Kalwina czy Johna Knoxa. Prezbiterianie odwoływali się do teorii oporu, według której prawem sprzeciwu wobec niesprawiedliwego władcy nie mogły dysponować osoby prywatne, a jednie wybierani przez lud i przed nim odpowiedzialni *populares magistratus*[1] (urzędnicy reprezentujący lud). W XVII-wiecznej Anglii było to pojęcie czysto teoretyczne, które przywoływano, by uzasadnić prawo do oporu wobec monarchy, reprezentowane przez parlament, a zarazem uchronić porządek społeczny przed anarchią. Powoływano się przy tym na teologów protestanckich, w tym Jana Kalwina, który w *Nauce religii chrześcijańskiej*, odwołując się do Pawłowego Listu do Rzymian (Rz 13,1–7), podtrzymywał przekonanie o konieczności posłuszeństwa wobec władzy świeckiej jako ustanowionej przez Boga. Dowodził zarazem, że prawo oporu w imieniu ludu przysługuje *populares magistratus*, natomiast osobom prywatnym nakazano jedynie, aby „cierpieli i byli posłuszni" (Calvin, 2009, IV, 20:31). Prezbiterianie argumentowali, że powołana przez parlament Armia Nowego Wzoru nie miała legitymacji politycznej, winna być zatem traktowana jako zbiór prywatnych osób, a zatem nieuprawnionych do występowania przeciw królowi w imieniu ludu. Argumentacja ta miała dowieść nielegalności przewrotu Pride's Purge. Nie wszyscy obrońcy parlamentu podzielali to stanowisko. Część z nich wskazywała wprawdzie na rozróżnienie pomiędzy *populares magistratus* – prawowitymi przedstawicielami ludu – a osobami prywatnymi, jednak w pewnych okolicznościach dopuszczano możliwość działania osób prywatnych w zależności od rodzaju tyranii. Zatem wobec tyranów z praktyki, czyli legalnych władców, którzy zeszli na złą drogę, uprawnieniem do sprzeciwu dysponowali tylko *populares magistratus*, czyli przedstawicielstwo ludu. Wobec tyranów uzurpatorów – obcych najeźdźców

[1] Termin *magistratus* oznaczał urzędników świeckich sprawujących władzę w imieniu ludu, odpowiedzialnych przed Bogiem i ludem. W myśli reformacyjnej XVII wieku pojęcie to nabrało znaczenia ciała przedstawicielskiego obok króla, reprezentującego lud.

lub tych, którzy zdobyli władzę w nielegalny sposób – sprzeciw mogły wyrazić również osoby prywatne, gdyż w ten sposób, jak argumentowano, broniły one kraju przed uzurpacją władzy (Milton, b.d.).

W interpretacji prezbiterian Armia Nowego Wzoru stanowiła grupę prywatnych osób, nie mających legitymacji do podejmowania działań wobec króla. W *The Tenure of Kings and Magistrates* Milton starał się dowieść prawomocności takich działań także ze strony osób prywatnych, czyli całego ludu. Chciał usprawiedliwić królobójstwo, napotkał jednak istotny problem. Powoływanie się na angielski zwyczaj prawny i do najstarszych precedensów miało sens, kiedy parlament starał się uzasadnić swoją supremację. Jednak Parlament Kadłubowy, usiłujący wykazać winę Karola i skazać go na śmierć, nie mógł oprzeć się na antycznych precedensach i *common law*, gdyż ukazałoby to nielegalność całej procedury. Powoływanie się obrońców króla na starożytne prawa królestwa, by zdemaskować bezprawność działań wobec niego, w opinii Miltona było powoływaniem się przez nich na własne zniewolenie (Gładziuk, 2005, s. 130). Uzasadnienia dla dokonanego królobójstwa poszukiwał w rozumie i prawie natury, utożsamianym z prawem Bożym. Kluczowa stała się idea pierwotnej wolności indywidualnej, mówiąca o wolności człowieka, wynikającej z teologii *imago Dei*. Wolność rozumiana była jako część boskiego, a zatem naturalnego, porządku, nadrzędnego wobec ładu politycznego, dlatego wolny lud, odwołując się do Objawienia, mógł wypowiedzieć posłuszeństwo tyranowi. Koncepcja pierwotnej wolności indywidualnej obca była myśli republikańskiej, natomiast zdecydowanie bliższa – rodzącej się w XVII wieku tradycji liberalnej. W *The Tenure…* Milton prezentował elementy myślenia protoliberalnego, co nie było wówczas wyjątkiem. W porenesansowej angielskiej myśli politycznej dominował republikanizm, jednak obok niego, często z powodów doraźnej potrzeby politycznej, kiełkował nowy sposób myślenia, dający początki tradycji, nazwanej później liberalną (Collins, 2011, s. 270–271).

Dla tej ostatniej istotne znaczenie miała teologia protestancka, z obecnymi w niej ideami wolności indywidualnego sumienia i kapłaństwa wszystkich wierzących, dającymi jednostce uprawnienie do samodzielnej interpretacji Biblii, do nawiązania indywidualnej, bezpośredniej relacji z Bogiem, bez pośrednictwa hierarchii kościelnej. Te religijne przekonania bliskie były Miltonowi sympatyzującemu z independentami. *The Tenure of Kings and Magistrates,* jak i inne jego teksty polityczne, także sprzed 1649 roku, obok komponentu republikańskiego zawierają elementy myśli korespondujące z ideami, które staną się później częścią tradycji liberalnej (Foxley, 2019, s. 2). Należy pamiętać, że Milton był przede wszystkim klasycznym republikaninem i jego rozumienie wolności, którą uważał za największą wartość, nie mieściło się jeszcze w ramach myślenia liberalnego (Pincus, 1998; Skinner, 2013). To, co pozwala jednak widzieć w nim protoliberała, to jego postulaty indywidualnej autonomii, wolności sumienia i prywatności, rozdziału sfery prywatnej i publicznej, wyrażone w traktatach z lat 1643–1645, dowodzących słuszności rozwodów (*Doctrine and Discipline of Divorce,*

Judgment of Martin Bucer, Tetrachordon, Colasterion), czy w *Areopagitice* (1644) (La-Breche, 2010, s. 972). W *The Tenure of Kings and Magistrates* wolność indywidualna stanowi punkt wyjścia do rozważań na temat genezy państwa oraz zasadności oporu wobec politycznego ucisku. Istotne jest zatem pytanie, jak Milton rozumiał tę wolność?

Według Quentina Skinnera (2013, s. 39–40) poeta należał do tzw. angielskich pisarzy neorzymskich, interpretujących na nowo republikanizm rzymski, zaangażowanych w obronę królobójstwa i nowo ustanowionej republiki. W sporze z rojalistami większość z nich odwoływała się do rzymskiego rozumienia wolności jako wolności politycznej (wolności wspólnoty politycznej), a przez to pojmowała wolność jednostki jako konsekwencję obywatelstwa wolnej wspólnoty politycznej. Kategoria wolności stanowiła ważny element rzymskiej myśli moralnej i prawnej. W okresie wczesnej nowożytności, głównie za sprawą Niccolo Machiavellego, stała się częścią argumentacji obrońców włoskich republik z czasów renesansu, a w siedemnastowiecznej Anglii – antymonarchicznym orężem w rękach przeciwników króla. Ci ostatni, w tym także Milton, czerpali jednak również z myśli reformacyjnej, w której wolność miała inny sens: nie wynikała z członkostwa w wolnej wspólnocie politycznej, lecz była przedpolitycznym uprawnieniem każdego człowieka, nadanym przez Boga i naturę, a tym samym nadrzędnym wobec wspólnoty politycznej. Po proklamowaniu republiki Milton uczynił z klasycznego republikanizmu połączonego z myślą reformacyjną główny motyw propagandy nowego rządu, którego był aktywnym uczestnikiem. W marcu 1649 roku objął bowiem stanowisko sekretarza języków obcych (Secretary for Foreign Tongues) przy Radzie Państwa, organie wykonawczym republiki. Kontynuował swoją służbą nawet wówczas, gdy w 1653 roku Oliver Cromwell rozwiązał Parlament Kadłubowy, dając początek protektoratowi i swoim osobistym rządom, w czasie których prześladował opozycję, w tym radykalnych republikanów – lewellerów. Jak twierdził Christopher Hill, Milton powielił część poglądów lewellerów w swoich traktatach politycznych, nigdy też nie zastosował się do polecenia Rady Państwa, by pisać przeciwko nim (Hill, 2020b, s. 308; Hill, 2020a, s. 102). Milton miał również podzielać propagowany przez lewellerów mit „normańskiego jarzma" (*the Norman Yoke*) (Hill, 2020a, s.100; Dzelzainis, 2005, s. 270–272), według którego podbój Normanów w 1066 roku miał dla Anglii katastrofalne skutki, wiążące się z porzuceniem dotychczasowych praw i ustanowieniem obcego systemu prawnego, ograniczającego naturalne wolności Anglików. Ustalenia Martina Dzelzainisa przeczą jednak, by Milton wykazywał w tej kwestii jednoznaczne pokrewieństwo z lewellerami (Dzelzainis, 2005, s. 269–287).

Jak zauważa Steve Pincus, dużą popularność tradycji republikańskiej w Anglii w pierwszej połowie XVII w. można wyjaśnić faktem, że była ona jedynym dostępnym wówczas językiem politycznym, za pomocą którego przeciwnicy Stuartów mogli wyrazić swoje niezadowolenie (Pincus, 1998, s. 708). Słynne stało się przekonanie Thomasa Hobbesa, największego krytyka pisarzy neorzymskich, że wojna domowa w Anglii mogłaby się nigdy nie wydarzyć, gdyby klasyczny republikanizm, studiowany

z taką uwagą na angielskich uniwersytetach, nie urzekł rewolucjonistów. W *Behemocie* (1668, opublikowanym pośmiertnie w 1681 roku), potępiającym wojnę domową i broniącym Karola I, Hobbes nawiązał do wcześniejszych studiów nad ustrojami politycznymi, do popularności dzieł opisujących wolne republiki oraz przeciwstawiania im monarchii utożsamianej z tyranią. Jego zdaniem, znajomość starożytności greckiej i rzymskiej dostarczała argumentów wolnościowych, które sprzyjały kwestionowaniu konieczności władzy królewskiej. Hobbes obwiniał o tragedię królobójstwa również duchownych prezbiteriańskich, a także środowiska akademickie Oxfordu i Cambridge, których nauczanie miało – jak twierdził – destrukcyjny wpływ na społeczeństwo. Interpretując Biblię nazbyt dowolnie, duchowni mieli przyczynić się do podważania autorytetu króla i zachęcać wiernych do buntu. Uniwersytety, stwierdzał Hobbes, „były dla tego narodu tym, czym drewniany koń dla Trojan" (Hobbes, 1889, s. 40), stały się matecznikiem chaosu i politycznej rebelii (Wolfe, 1944, s. 413; Dzelzainis, 1995, s. 3–4; Fulton, 2004, s. 46). Według Johna G. A. Pocock'a do tej opinii Hobbesa należy podchodzić sceptycznie (Pocock, 2023, s. 429).

Hobbes był dwadzieścia lat starszy od Miltona, uznawał go za radykała i nie podzielał jego pro-parlamentarnej argumentacji. Obaj wierzyli w wolność indywidualną, choć rozumieli ją inaczej: Milton, jako teologiczny racjonalista, pojmował wolność jako cechę zakorzenioną w kondycji człowieka stworzonego przez Boga – w jego rozumności i moralnej odpowiedzialności. Hobbes natomiast rozumiał wolność negatywnie, jako brak zewnętrznych przeszkód w działaniu, podkreślając zarazem, że ta naturalna kondycja człowieka musiała zostać ograniczona, aby mogła zaistnieć wspólnota polityczna. Milton czerpał wiedzę o człowieku w sposób tradycyjny – z Biblii, akcentując ludzką wolność i racjonalizm, zaś Hobbes upatrywał ludzkiej motywacji nie w rozumie, lecz w emocjach i popędach (Wolfe, 1944, s. 410, 422–423). Milton, absolwent uniwersytetu w Cambridge, należał do środowiska, które Hobbes obwiniał o sianie politycznego fermentu. Poglądy religijne Miltona były bliskie kongregacjonizmowi. Wyznawał religijny indywidualizm i był przekonany, że granice dla interpretacji Biblii określa wyłącznie ludzkie sumienie. W duchu zasady kapłaństwa wszystkich wierzących bronił autonomii jednostki w sprawach wiary. Taka wolność religijna nie mogła realizować się pod nadzorem władzy świeckiej, dlatego Milton domagał się ograniczenia jej wpływu na życie religijne (Kow, 2004, s. 1–2, 5–6).

Klasyczny republikanizm stał się w siedemnastowiecznej Anglii ideologią rewolucyjną, jednak opozycyjne wobec Stuartów frakcje szukały także innych sposobów uprawomocnienia swoich stanowisk, w czym pomocny okazywał się dorobek myśli reformacyjnej, zwłaszcza że okoliczności polityczne zmuszały do szukania nowych sposobów racjonalizacji. Według Quentina Skinnera większość pisarzy neorzymskich, w tym Milton, wykazywała znaczącą domieszkę radykalnej myśli reformacji, według której wolność jest darem danym od Boga w akcie stworzenia człowieka, jego naturalnym stanem (Skinner, 1998, s. 18–19), pierwotnym wobec form organizacji politycznej.

Słownictwo zastosowane przez Miltona w *The Tenure…*, opisujące stan natury (choć sam poeta nie używał tego pojęcia) oraz umowę stanowiącą podstawę wspólnoty politycznej, sugerowało, że relacja władzy i posłuszeństwa ma charakter umowny, a nie naturalny. Takie ujęcie było obce zarówno tekstom rzymskim, jak i renesansowym. Prawo natury, utożsamiane z prawem Bożym traktował jako racjonalny, wieczny i niezmienny przewodnik ludzkiego życia, będący częścią Bożej woli, rozpoznawalną przez rozum (Lim, 2006, s. 38).

„Zrodzeni nie dla posłuszeństwa, lecz by rozkazywać" – o racjonalizacji władzy powierniczej

Celem *The Tenure of Kings and Magistrates* było uzasadnienie oporu wobec królewskich rządów i usprawiedliwienie skazania Karola I oraz dowiedzenie prawomocności nowo powstałej republiki. Tradycyjny republikanizm był tutaj teorią istotną, lecz niewystarczającą. Milton odwoływał się zatem do prawa Bożego, które utożsamiał z prawem natury, przedkładał je nad angielskie prawo zwyczajowe i historię (Wolfe, 1944, s. 418; Lim, 2006, s. 43–44), bo – jak stwierdzał – „pobożność i sprawiedliwość są naszymi założycielkami" (cyt. za: Zuckert, 1994, s. 80). Uprawnienie ludzi do powołania i odwołania rządu wywodził nie z historii i tradycji prawnej, lecz z ich naturalnej kondycji jako wolnych istot stworzonych przez Boga. Ludzka wolność uznana została za stan naturalny, pierwotny i przedpolityczny, z którego wzięła swój początek wspólnota polityczna i władza rządu. Milton pozostawał zakorzeniony w tradycji purytańskiej i ta religijna perspektywa widoczna jest w jego opisie początków wspólnoty politycznej, zawartym w *The Tenure….* Jako protestant postrzegał kondycję ludzką przez pryzmat skutków grzechu pierworodnego, przejawiających się w niezgodzie, wrogości i konfliktach międzyludzkich. To kluczowy komponent stanu przedpolitycznego, w jakim według Miltona żyli ludzie nim zdecydowali własnymi siłami wydobyć się z anarchii, zagrażającej ich biologicznemu przetrwaniu (Colgan, 1978, s. 49). Ratunek odnaleźli we wspólnocie politycznej, której początek dała umowa, choć Milton – w duchu teologii reformowanej – posługiwał się pojęciem przymierza (*covenant*), choć interpretował je indywidualistycznie. Milton zdaje się tym samym należeć do tych myślicieli, którzy jako pierwsi odwoływali się do indywidualistycznej koncepcji umowy, która z czasem stała się nową teorią wyjaśniającą powstanie wspólnoty politycznej (Kahn, 2004, s. 129). Z tekstu *The Tenure…* wynika, że uprawnienie do zawarcia umowy nie przysługiwało grupie, korporacji czy stowarzyszeniu, jak miało to miejsce wcześniej w teorii Johannesa Althusiusa (Hueglin, 1979, s. 18–28), lecz jednostkom – podobnie u lewellerów, posługujących się pojęciem umowy (*agreement*) jako politycznym odpowiednikiem przymierza (Höpfl i Thompson, 1979, s. 940; Raath i De Freitas, 2005, s. 303)

The Tenure… rozpoczyna się od zaakcentowania ludzkiej wolności, definiowanej jako dany od Boga, naturalny stan.

> Żaden człowiek – pisał Milton – (…) nie może być na tyle nierozumny, by zaprzeczyć, że wszyscy ludzie rodzą się z natury wolni, na obraz i podobieństwo samego Boga; że będąc wyniesieni ponad inne stworzenia, zrodzeni są nie do posłuszeństwa, lecz by rozkazywać. Tak też żyli, dopóki – z powodu grzechu Adama – nie zaczęli czynić zła i przemocy, a przewidując, że w ten sposób mogą się wzajemnie zgubić, złączyli się, by wspólnie bronić się przed krzywdą i przeciw każdemu, kto sprzeciwiałby się tej umowie. (Milton, 1911, s. 9).

Wolni ludzie tworzyli „miasta, miasteczka i wspólnoty", aby chronić się przed przemocą wpisaną w ich naturę, zgadzając się na wzajemne powstrzymanie się od wyrządzania krzywd i wspólną obronę przed każdym, kto zakłócał lub sprzeciwiał się takiemu porozumieniu. Umowa oparta na słowie okazywała się jednak niewystarczająca dla zapewnienia ładu społecznego, stąd ustanowienie władzy, by skuteczniej powstrzymywać naruszenia pokoju i uprawnień ludzi (*common right*). Koniecznym stało się powierzenie władzy rządzącym, których uznano za najbardziej godnych ze względu na mądrość (racjonalizm) i uczciwość (sprawiedliwość). Władza ta jest jednak „(…) niczym innym jak wzajemnym przymierzem (*covenant*) lub umową pomiędzy królem a ludźmi" (Milton, 1911, s. 30). Jest ona w istocie daną od Boga władzą samoobrony i samozachowania, którą każdy człowiek ma nad sobą i wszyscy ludzie zjednoczeni razem (lud) (Milton, 1911, s.10).

Tak rozumiana koncepcja władzy była władzą powierniczą (*trust theory*), stanowiącą przeciwieństwo władzy opartej na dziedzicznym uprawnieniu (*birthright*) monarchy, niezależnej od woli ludu (Gładziuk, 2005, s. 114). Wykluczała ona rządzenie jako egzekwowanie królewskiej woli i była raczej rozumiana jako czynienie sprawiedliwości za pomocą prawa, które lud „sam stworzył lub wyraził na nie zgodę" (Milton, 1911, s. 11). Wolnościowy status jednostek wiązał się również z możliwością uchwalania i uchylania prawa (Skinner, 2013, ss. 49–50), które winno być „(…) oderwane od ludzkich błędów i słabości tak dalece, jak to tylko możliwe" (Milton, 1911, ss. 10–11). W ujęciu Miltona władza była legalna wtedy, gdy pochodziła od ludu, ale również gdy była ograniczona prawem: „(…) od władzy prawa władza księcia zależy i prawom winna podlegać" – pisał Milton (1911, ss. 14–15), by nie stała się tyrańska, partykularna i niesprawiedliwa.

Władza oparta na dziedzicznym uprawnieniu była – w ocenie Miltona – nieprawomocna, ponieważ nie wywodziła się z umowy (przymierza, *covenant*). Pozostawała sprzeczna z pierwotnym, wolnościowym statusem człowieka, ponieważ uzależniała jego życie i bezpieczeństwo od arbitralnej woli króla (Milton, 1911, s. 13). Taki układ oznaczałby, że ludzie zostali stworzeni dla rządu, a nie rząd dla ludzi, co – jak stwierdzał Milton – byłoby „formą zdrady godności rodzaju ludzkiego" (Milton, 1911, s. 13). Akt wyrażenia zgody na taką służebność byłby sprzeczny z prawem natury, a zatem stałby się niemoralny. Zważywszy, że „wszyscy ludzie urodzili się wolni" (Milton,1911, s. 9),

taka umowa wiązałaby się z pogwałceniem ich naturalnej wolności (Skinner, 2000, s.11).

W teorii neorzymskiej utrata wolności przez państwo przypominała utratę wolności przez człowieka, oznaczała stan zniewolenia, czyli podleganie woli innych państw (Skinner, 2013, s. 54). W kwestii rozumienia wolności i niewolnictwa Milton, podobnie jak inni autorzy neorzymscy, czerpał z tradycji rzymskich moralistów i historyków, ale przede wszystkim z tradycji prawnej. W prawie rzymskim pojęcie wolności definiowano nie w kategoriach negatywnych, jako brak ograniczeń, jak miało to miejsce w późniejszych filozoficznych koncepcjach stanu natury, lecz poprzez przeciwstawienie jej stanowi zniewolenia. Prawo to dzieliło ludzi na wolnych i niewolników, gdzie niewolnictwo pojmowano jako stan podległości woli drugiej osoby (Justinian, 1932, Book I, tit. 3,2). Milton rozumiał wolność jednostki na sposób zbliżony do rzymskiego pojmowania jej jako niepodlegania cudzej woli (Lovett, 2005, s. 472), a zarazem – zgodnie z myślą reformacyjną – uznawał ją za dany od Boga stan naturalny człowieka.

Według Miltona najważniejszym motywem, który skłonił ludzi do stworzenia państwa, a tym samym przekazania rządowi władzy, którą mieli sami nad sobą, było pragnienie wyjścia z anarchii i oczekiwanie dobra wspólnego (Milton, 1911, s. 12). Zobowiązanie rządu miało więc polegać na zapewnieniu ładu i dbałości o dobro wspólne, ale także na ochronie wolności wspólnoty politycznej i wolności jednostki oraz innych jej uprawnień, do których autorzy neorzymscy zaliczali zazwyczaj uprawnienie do zabezpieczonego prawem korzystania z własnego życia i własności (Skinner, 2013, s. 44–45). Tak zdefiniowany cel istnienia państwa stanowił ograniczenie dla rządzących. Posłuszeństwo ludu pozostawało zależne od wypełniania zobowiązania rządzących do zabiegania o dobro wspólne i ochronę wolności jednostek (Milton, 1911, s. 18; Skinner, 2000, s. 10). Poprzez powołanie rządu ludzie nie utracili swej pierwotnej wolności, rządzący nie byli zatem ich „panami i mistrzami", lecz ich „zastępcami i wysłannikami", by na mocy powierzonej im władzy wykonywać sprawiedliwość (…)" (Milton, 1911, s. 10).

> Tym samym jest oczywistym – pisał Milton – że władza królów i urzędników to nic innego, jak tylko coś pochodnego, przekazanego i powierzonego im w zaufaniu od ludu, dla dobra wspólnego; fundamentalnie władza w nim [ludzie] pozostaje i nie może być mu zabrana bez naruszenia naturalnych uprawnień(…) Tytuły suwerennego pana, naturalnego pana i tym podobne są albo arogancją, albo pochlebstwem (…). (Milton, 1911, s. 12)

Hierarchiczna koncepcja władzy „z góry do dołu", charakterystyczna dla doktryny boskiego prawa królów, współistniała w Anglii z tradycją *common law* i koncepcją zwyczaju „z dołu do góry". W takim modelu królewskie zobowiązanie do poszanowania przywilejów poddanych wynikało jedynie z roztropności, nie zaś z rzeczywistego podziału władzy między monarchą a ludem (Pocock, 2023, ss. 412–413). Milton, pisząc, że z postanowienia samego Boga ludzie rodzą się wolni z przywilejem rozkazywania, a nie bycia posłusznymi, starał się dowieść wyłącznej prawowitości ustroju

władzy powierniczej, użyczonej rządzącym przez lud, w stosunku do którego – jako suwerena – pozostawali oni jedynie „deputowanymi i komisarzami" (Gładziuk, 2005, s. 113). Z woli Bożej wolno urodzeni ludzie dysponowali uprawnieniem, by być rządzonymi w sposób, który w ich przekonaniu był najlepszy, oraz by rządzących nie tylko powoływać, ale i odwoływać (Milton, 1911, s. 15). Milton powielał główne wątki zawarte w tekstach innych teoretyków suwerenności ludu i krytyków rządów Stuartów, w tym najbardziej znanego z nich – Henry'ego Parkera, reprezentującego koncepcję suwerenności ludu, określaną jako teoria władzy konstytuującej (*constituent authority*) (Foxley, 2013, ss. 21–22). Parker także uważał, że ludzie zostali powołani do życia w wolności, a rząd pełni wobec nich rolę służebną. W *Observations…* pisał, że to „król powinien uszczęśliwiać lud, nie lud – króla" (Parker, 1642, s. 19).

Milton uznawał lud[2] za źródło wszelkiej władzy, ale jednocześnie obawiał się rządów tłumu i wyrażał przekonanie, że władza powinna należeć do ludzi cnotliwych i mądrych, zdolnych do rozpoznania dobra wspólnego. Potrafił umiejętnie łączyć swój intelektualny radykalizm z elitarystycznymi uprzedzeniami. Uważał, że ludzie rzadko są wystarczająco moralni, inteligentni i wytrwali, aby wywiązać się z obowiązków, jakie nakłada na nich wspólnota polityczna, a mając swobodę decydowania o sobie, zbyt często wybierają zniewolenie zamiast wolności (Hammond, 2014). Jako republikanin wierzył, że brak cnót obywatelskich jest główną okolicznością ułatwiającą nadużycia władzy i w ostateczności – polityczne zniewolenie. Wprawdzie wszyscy ludzie są równi w swoich uprawnieniach wynikających z wolności, jednak różnią się pod względem talentów i zasług, co powinno znaleźć odzwierciedlenie w dostępie do urzędów i funkcji. W związku z tym tylko nieliczni członkowie nowo ustanowionej republiki Cromwella są w stanie bronić z trudem wywalczonej wolności politycznej, w przeciwieństwie do irracjonalnej, wulgarnej i hałaśliwej reszty (Foxley, 2013, s. 212; Hill, 2020, s. 311).

Podsumowanie

W *The Tenure of Kings and Magistrates* Milton rozwinął koncepcję władzy powierniczej – opozycyjnej wobec władzy rozumianej jako dziedziczne uprawnienie – w oparciu o ideę pierwotnej wolności indywidualnej, zakotwiczonej w teologii *imago Dei*. Sformułował jedną z pierwszych wersji protestanckiego republikanizmu, łącząc idee republikańskie z elementami teologii reformowanej – z wolnością jednostki i przymierzem interpretowanym indywidualistycznie, co nadaje jego myśli rysy protoliberalne. Gloryfikację wolności indywidualnej, uznanie umowy za źródło władzy politycznej oraz prawo oporu wobec tyranii – mniej typowe dla autorów neorzymskich niż dla radykalnego protestantyzmu – Milton spajał z własnym republikanizmem. Jego protoliberalizm

[2] W *The Tenure…* pojęcie ludu nie zostało sprecyzowane przez Miltona. Lud może być tam rozumiany jako wszyscy ludzie, jako większość, a czasami jako elita „lepszych i rozumniejszych" (Gładziuk, 2005, s. 119).

wyrastał z radykalnego protestantyzmu, stawiającego jednostkę, w myśl idei kapłaństwa wszystkich wierzących, w centrum życia religijnego, kładącego nacisk na rolę indywidualnego sumienia w bezpośredniej relacji człowieka z Bogiem. Miltonowi bliska była religijna podmiotowość jednostki, której polityczną implikację stanowiło przekonanie, że wolni ludzie mogą być rządzeni tylko za ich zgodą (Foxley, 2019, s. 18), że – podobnie jak mogą stworzyć własną kongregację – tak mogą również dać początek wspólnocie politycznej. Jak twierdzą Harro Höpfl i Martyn P. Thompson, independenci chętnie dokonywali analogii pomiędzy swoimi kongregacjami a wspólnotą polityczną (Höpfl i Thompson, 1979, s. 937–939). Podobnie Milton zdawał się przenosić wzorce myślenia religijnego do sfery politycznej (Lim, 2006, s. 40), odwołując się do uniwersalizmu prawa Bożego i wolnościowego statusu jednostek jako nienaruszalnej wartości przedpolitycznej. Te protoliberalne intuicje godził z wiarą w cnotę obywatelską, w dobro wspólne oraz w potrzebę istnienia cnotliwej elity sprawującej władzę. Tradycyjne idee republikańskie łączył z tymi, które uznawano za radykalne i sam do radykałów bywał zaliczany. Pozostawał przede wszystkim republikaninem, choć jego myśl zapowiadała narodziny nowej, liberalnej tradycji myślenia politycznego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Calvin, J. (2009). *Institutes of the christian religion*. Trans. by H. Beveridge. Hendrickson Publishers.

Hobbes, T. (1889). *Behemoth: Or, the Long Parliament*. Edited for the first time from the original Ms. by Ferdinand Tönnies. Simpkin, Marshall and Co.

Justinian. (1932). *The Institutes of Justinian* (S. P. Scott, Trans.). Liberty Library. https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/iust_institut_Scott.html

Milton, J. (1649). *The tenure of kings and magistrates*. W: W. T. Allison (Ed.), The works of John Milton (1911 ed.). Liberty Fund. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/271/1292_Bk.pdf

Parker, H. (1642). *Observations upon some of his Majesties late answers and expresses,* https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A56223.0001.001?rgn=main;view=fulltext.

Piśmiennictwo:

Colgan, K. P. (1978). *The political theory of John Milton as expressed in „Paradise Lost"*. Rice University Library [rękopis].

Collins, J. (2011). The early modern foundations of classic liberalism. W: G. Klosko (Ed.), *The Oxford Handbook of the History of Political Philosophy*. Oxford University Press.

Dzelzainis, M. (1995). Milton's classical republicanism W: D. Armitage, A. Himy, Q. Skinner (red.), *Milton and Republicanism* (s. 3–24). Cambridge University Press.

Dzelzainis, M. (2005). History and ideology: Milton, the Levellers, and the Council of State in 1649. *Huntington Library Quarterly*, *68*(1-2), 269–287.

Foxley, R. (2013). *The Levellers: Radical Political Thought in the English Revolution*, Manchester University Press.

Foxley, R. (2019). Imagining citizenship in the Levellers and Milton. W: C. Cuttica, M. Peltonen (Eds.), *Democracy and anti-democracy in early modern England 1603-1689. History of European Political and Constitutional Thought* (s. 1–22). http://centaur.reading.ac.uk/73021/.

Fulton, T. (2004). „Areopagitica" and the roots of liberal epistemology. *English Literary Renaissance*, *34*(1), 42–82.

Gładziuk, N. (2005). *Druga Babel. Antynomie siedemnastowiecznej angielskiej myśli politycznej*. Instytut Studiów Politycznych PAN.

Hammond, P. (2014). *Milton and the people*. Oxford Academic, https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199682379.001.0001

Hill, Ch. (2020a). *Milton and the English Revolution*. Verso.

Hill, Ch. (2020b). *The world turned upside down. Radical ideas during the English Revolution*. Penguin Books.

Höpfl, H., Thompson, M. P. (1979). The history of contract as a motif in political thought. *The American Historical Review*, *84*(4), 919–944. https://doi.org/10.2307/19046.

Hueglin, T. (1979). Johannes Althusius: Medieval constitutionalist or modern federalist? *Publius: The Journal of Federalism*, *9*(4), 9–42. https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pubjof.a038568.

Kahn, V. (2004). Rhetoric, rights, and contract theory in the early modern period. W: W. Jost, W. Olmsted (Eds.), *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Wiley-Blackwell. doi.org/10.1002/9780470999851.ch8.

Kow, S. (2004). Hobbes's critique of Miltonian independency. *Animus*, *9*, 37–51. www.swgc.mun.ca/animus.

LaBreche, B. (2010). Espousing liberty: The gender of liberalism and the politics of Miltonic Divorce. *ELH*, *77*(4), 969–994.

Lim, W. S. H. (2006). *John Milton radical politics, and Biblical republicanism*. University of Delaware Press.

Lovett, F. (2005). Milton's case for a free commonwealth. *American Journal of Political Science*, *49*(3), 466–478. https://doi.org/10.2307/3647726.

Milton, J. (b.d.). *The tenure of kings and magistrates*. Michael Bryson: John Milton: Background, Summary, and Analysis. https://www.michaelbryson.net/milton-web/tenureofkings.html (dostęp: 10.12.2023).

Pincus, S. (1998). Neither Machiavellian moment nor possessive individualism: Commercial society and the defenders of the English commonwealth. *The American Historical Review, 3*, 705–736.

Pocock, J. G. A. (2023). *Moment Makiawela. Florencka myśl polityczna i atlantycka tradycja republikańska.* Tłum. A. Górnisiewicz, Ośrodek Myśli Politycznej.

Raath, A., De Freitas, S. (2005). Theologically united and divided: The Political Covenantalism of Samuel Rutherford and John Milton. *The Westminster Theological Journal*, 67, 301–321.

Skinner, Q. (1998). *Liberty before Liberalism*. Cambridge University Press.

Skinner, Q. (2000). John Milton and the Politics of Slavery. *Prose Studies*, 23(1), 1–22. https://doi.org/10.1080/01440350008586692.

Skinner, Q. (2013). *Wolność przed liberalizmem*. Tłum. A. Czarnecka. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Togashi, G. (2005). Milton and the Presbyterian opposition, 1649–1650: The engagement controversy and The Tenure of Kings and Magistrates, second edition (1649). *Milton Quarterly*, *39*(2), 59–81. https://doi.org/10.1111/j.1094-348X.2005.00092.x

Tulejski, T. (2017). Johna Miltona droga ku rewolucyjnej dyktaturze. Część 1. *Studia Prawno-Ekonomiczne, 103*, 113–132. https://doi.org/10.26485/SPE/2017/103/7

Wolfe, D. M. (1944). Milton and Hobbes: A Contrast in Social Temper. *Studies in Philology*, *41*(3), 410–426.

Zuckert, M. P. (1994). *Natural Rights and the New Republicanism*. Princeton University Press.

Zwicker, S. N. (1993). *Lines of Authority: Politics and English Literary Culture, 1649–1689*. Cornell University Press.